

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних дисциплін
та фізичної підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Політологія»
вибіркових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Аеронавігація

за темою 4 - «Політична система»

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2022 №8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.08.2022 №1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 №8

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 10.08.2022 №1

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Кошева Ю.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

План лекції

1. Поняття політичної системи, її структура, функції.
2. Типологія політичних систем
3. Формування політичної системи України.

Рекомендована література:

Основна

1. Конституція України. - К. 2011.
2. Погорілий Д.Є. Політологія: кредитно-модульний курс. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури. Фірма «Інкос». 2008. - 432 с.
3. Політична система сучасної України. Особливості становлення, тенденції розвитку. - К.,-1998.
4. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2004. -736 с.
5. Політологія (за ред. Н.И. Сазонова).-Х., 2001.
6. Політологія /За ред. А.Колодій.- К., 2003.
7. Політологія /За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. -К., 2001.
8. Рудич Ф.М.Політологія. Підручник. - Київ.,-2005.
9. Себайн Д., Торсон Т. Історія політичної думки.-К., 1997.
10. Урін О.В. Політологія. Конспекти курсу лекцій з таблицями та схемами (шосте видання). - Кременчук.- 2010, - 323 с.
11. Шляхтун П. П. Політологія - К., 2007.

Додаткова

1. Головатий М. Проблеми і біль становлення української еліти //Нова політика, 1999.- №2.- С.45-50.
2. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і політичне лідерство.- К.,1997.
3. Куць О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави.- Х.,1999.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства.-К.,1996.
5. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу. Історична ретроспектива і сучасні реалії. К.,- 1998.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2-х т. – К. 1994.
7. Приходько С.М. Політичні аспекти теорії еліти в українській сучасно-політичній думці ХХ ст. – К., 1999.

8. Гончарова О. С., Матета О. А. Політична еліта України: лекційний курс і практикум: Навчальний посібник. – Харків: Антиква, 2018. – 227 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://http://pidruchniki.ws/politologiya/>
2. <http://www.info-library.com.ua/>

Текст лекції

1. Поняття політичної системи, її структура, функції.

Політична система – це сукупність державних і недержавних (громадських) органів і організацій, правових інститутів, відносин між ними, зв'язаних з розробкою та практичним здійсненням політики. Коли поряд з державними інституціями почали діяти політичні партії, громадські об'єднання, рухи, було запроваджено поняття “**політична система**”, як сукупність трьох взаємодіючих підсистем: **інституціональної** (держава, політичні партії, групи інтересів); **інформаційно-комунікативної** (ЗМІ та інші форми зв'язку між інститутами політичної системи); **нормативно-регулятивної** (законодавче регулювання політичних відносин).

Структура політичної системи – це доступна для спостереження діяльність, що формує політичну систему (американець Т. Алмонд):

Механізм функціонування державної влади		Політичні партії, рухи, громадські організації (відрізняються за метою, структурою, методами дій)	Громадяни, народ – джерело, влади (місце в політичній системі в залежності від режиму)
Горизонтальний розподіл влади: (законодавча, виконавча, судова)	Вертикальний поділ влади: (центральна, регіональна, місцева)		
Політичні відносини структурних підрозділів політичних систем, засоби масової інформації, політичні принципи, норми, політична свідомість.			

Елементами політичної системи, тобто її складовими, є:

- а) суб'єкти (носії) політики;
- б) політичні норми та принципи;
- в) політичні відносини (стосунки);

г) політичні погляди, політична свідомість, політична культура;

д) зв'язки, що об'єднують названі компоненти.

У вузькому розумінні політична система інтерпретується як об'єднання певних політичних інститутів (влади, партій, громадських об'єднань, профспілок тощо);

- у широкому – як взаємозалежність політичних інституцій, відносин, політичних норм та свідомості.

Політична система суспільства – це система політичних явищ, які існують у соціально неоднорідному суспільстві. Якщо характеризувати політичну систему суспільства більш повно, то необхідно зазначити, що це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, правовим, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям і засадам політичного режиму конкретного суспільства. Політична система включає у себе організацію політичної влади, відносини між суспільством і державою, характеризує протікання політичних процесів, включаючи інституалізацію влади, стан політичної діяльності, рівень політичної творчості у суспільстві, характер участі у політичному житті.

Основні функції політичних систем:

Політичні функції — це основні напрямки політичної діяльності суб'єктів політики. До них належать:

- владно-політична інтеграція суспільства, вироблення політичного курсу держави; організація діяльності суспільства, координація його окремих елементів;
- легітимізація політичного життя, правових норм, стабілізація системи в цілому;
- політична соціалізація (включення людини в політичну діяльність);
- артикуляція інтересів (пред'явлення вимог до влади);
- агрегування інтересів (узагальнення та впорядкування інтересів, потреб соціальних верств населення);
- забезпечення цілісного управлінського впливу на суспільні процеси

Політичний процес – це сукупність діяльності всіх суб'єктів політичних відносин, що спрямована на формування, зміну чи перетворення, а також функціонування політичної системи суспільства.

Політичний процес характеризується такими ознаками:

а) це сукупність всієї політично значущої діяльності в рамках даного

суспільства;

б) діяльність реалізується суб'єктами політичної системи, спрямована на утворення та функціонування політичної системи, прийняття і виконання політичних рішень, організацію контролю за діяльністю і розвитком політичної системи.

Виконання основних функцій залежить як від типології політичних систем, так і від рівня політичної свідомості, політичної культури суспільства, його громадян.

Важливим у функціонуванні політичної системи виступає **середовище**. Це насамперед **політичні відносини між індивідами, соціальними і етнічними спільностями, націями, державами, державою і громадянами, громадянами і їх об'єднаннями у ставленні до влади, розробці, формуванні політики і її реалізації.**

Формою функціонування політичних відносин і виступає **політична діяльність**. Зміст та суть політичної діяльності є діяльність, що починається з виникнення того або іншого інтересу, потреб соціальної спільності, всього суспільства і завершується їх реалізацією, тобто практичним результатом. **Політична діяльність є усвідомлена, цілеспрямована діяльність соціальних спільностей – суб'єктів політики в реалізації політичних інтересів та потреб, конкретної політичної діяльності людей і їх об'єднань: громадсько-політичних, соціальних та інших.**

2. Типологія політичних систем

Однакові за своєю сутністю основні елементи і функції політичних систем по-різному проявляються в різних історичних і національно-державних умовах, мають певні особливості у кожній конкретній країні. У зв'язку з цим важливою для політології є типологія політичних систем, що дає змогу виокремлювати за певними ознаками різні групи систем, з'ясовувати спільне й відмінне між ними, закономірності переходу від одних типів політичних систем до інших тощо. Основний метод типології політичних систем – їх порівняльний аналіз.

Залежно від ознак, які кладуться в основу розрізнення політичних систем, існують різні їх типології. Перші спроби типології політичних систем у вигляді розрізнення форм державного правління сягають ще античного світу. Так, ***Платон виокремлював*** серед давньогрецьких міст-держав ***монархію, аристократію, тимократію, олігархію, демократію і тиранію,*** вважав кожен наступну з цих форм гіршою за попередні.

Арістотель залежно від кількості правителів у державі та мети, яку вони переслідують, називав *три правильні форми правління* – монархію, аристократію і політію і *три неправильні* – тиранію, олігархію і демократію.

У *марксизмі* основним критерієм класифікації політичних систем виступає *суспільно-економічна формація, економічний базис суспільства*. Відповідно до цього критерію виокремлюються політичні системи *рабовласницького, феодального, капіталістичного і соціалістичного суспільства*. Ця класифікація є надто загальною і не пояснює наявних істотних відмінностей між політичними системами в межах однієї суспільно-економічної формації.

Класифікація політичних систем може базуватися й на виокремлених *М. Вебером трьох типах легітимності політичного панування* – традиційному, харизматичному і легальному. Відповідно до цих типів існують політичні системи з традиційним, харизматичним чи легальним типами легітимності влади. У *політичних системах традиційного типу* легітимність влади ґрунтується на *стійкому переконанні у непорушності традицій і необхідності підкорення правителям, які здійснюють владу згідно з традиціями*. У *системах з харизматичним типом* політичного панування основою легітимності влади є *віра у виняткові особисті здібності правителів, що об'єднуються поняттям „харизма”*. За *легального типу легітимності* влада в політичній системі ґрунтується на переконанні мас у тому, що правління здійснюється на законних підставах і найкращим чином.

Оригінальну типологію політичних систем запропонував Г. Алмонд. *Залежно від особливостей політичної культури і характеру взаємодії різних політичних інститутів* він розрізняв чотири типи політичних систем: *англо-американський; континентально-європейський; доіндустріальний або частково індустріальний; тоталітарний*.

Англо-американський тип політичної системи склався у Великобританії, США, Канаді, Австралії, деяких інших англомовних країнах. Для нього характерна *гомогенність (однорідність) політичної культури, яка полягає в тому, що політичні цілі й засоби їх досягнення, основні політичні цінності поділяє більшість членів суспільства*. Громадяни й політичні еліти толерантні одні до одних. Тут оптимально реалізується принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, чітко визначено їхні функції. Багатоманітність соціальних інтересів представлена

в політичній системі незалежними політичними партіями, групами інтересів, засобами масової інформації, які функціонують на демократичних засадах. Політичні системи цього типу стабільні, ефективні і здатні до саморегулювання.

Континентально-європейський тип політичної системи притаманний передусім таким країнам, як Німеччина, Італія, Франція. Він характеризується співіснуванням і взаємодією в політичній культурі елементів старих і нових культур, політичних традицій і форм політичної діяльності. Політичні партії вільно функціонують у межах існуючих конституційних норм, однак виступають не лише з різних, а й із протилежних ідеологічних позицій, які знаходять підтримку в суспільстві. Змішаність, фрагментарність культури зумовлює політичну нестабільність у суспільстві й може призводити до суттєвих змін політичної системи, як це сталося в Італії та Німеччині у 20—30-ті роки XX ст.

У багатьох країнах Азії, Африки і Латинської Америки існує **доіндустріальний** або частково індустріальний тип політичної системи. Він також характеризується неоднорідністю політичної культури, проте ця неоднорідність суттєво відрізняється від змішаної культури країн континентальної Європи. Насамперед тим, що є сумішшю різноманітних і нерідко несумісних елементів – західних і східних, традиційних і сучасних цінностей, плеємінних, національних, расових, релігійних особливостей тощо. Труднощі комунікації і координації, різко відмінні політичні орієнтації, слабка диверсифікація ролей усіх ланок системи зумовлюють її політичну нестабільність і необхідність застосування насильства у здійсненні влади.

Тоталітарний тип політичних систем утвердився у фашистській Італії, нацистській Німеччині, франкістській Іспанії, СРСР, соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи й донині зберігається у країнах соціалізму (Китай, Північна Корея, В'єтнам, Куба). Він характеризується високим ступенем однорідності політичної культури і єдності суспільства, соціальної і політичної активності громадян, який досягається недемократичними методами й засобами, головними з яких є тотальний ідеологічний вплив і насильство.

Одним із основних у сучасній політології є поділ політичних систем залежно від типу політичного режиму на демократичні, авторитарні й тоталітарні. **Демократичні** політичні системи є плюралістичними. Політичні партії і групи інтересів представляють та узгоджують у них

ую багатоманітність соціальних інтересів. Влада ґрунтується на демократичних принципах і здійснюється як безпосередньо самим народом, так і його уповноваженими в різних формах прямої і представницької демократії.

Певні елементи демократизму притаманні й **авторитарним** політичним системам; у них можуть функціонувати партії та інші політичні об'єднання, проводитися вибори до представницьких органів влади, існувати певною мірою незалежні засоби масової інформації тощо. Однак при цьому заперечується поділ державної влади, реальні важелі управління державою і суспільством зосереджуються в руках однієї особи або групи осіб, які очолюють виконавчу владу і вдаються до насильства.

Тоталітарні політичні системи характеризуються одержавленням усіх сфер суспільного життя, запереченням багатопартійності, зрощенням апарату єдиної правлячої партії з державним апаратом, зосередженням державної влади в руках вищого партійного керівництва, яке контролює діяльність усіх елементів політичної системи, здійснює владу як за допомогою всеосяжного ідеологічного впливу на суспільство, так і з використанням насильства, у тому числі в його крайніх формах – масових репресій, фізичного знищення політичних суперників, переслідування інакомислення тощо.

Існують також інші типології політичних систем. Так, **за характером взаємодії з навколишнім середовищем** розрізняють **відкриті політичні системи** – ті, що мають динамічну структуру й широкі взаємозв'язки з навколишнім середовищем, і **закриті**, які відрізняються жорстко фіксованою структурою і відсутністю таких взаємозв'язків. Відповідно до цього поділу демократичні політичні системи вважаються відкритими, а недемократичні – закритими.

Політичні системи багатьох країн, що розвиваються, та соціалістичних у минулому країн мають перехідний характер від тоталітаризму чи авторитаризму до демократії, внаслідок чого поєднують у собі ознаки різних типів політичних систем і характеризуються як **частково демократичні системи**.

Сучасна політична система України, як і політичні системи більшості інших молодих незалежних держав, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу, має перехідний від тоталітаризму до демократії характер. В Україні конституційно закріплено основні принципи демократичної організації політичного життя суспільства – народного

суверенітету, представництва, поділу влади, багатопартійності тощо. За роки незалежності в країні сформовано демократичні державні інститути, створено численні політичні партії, громадсько-політичні організації, впроваджено демократичну виборчу систему, яка постійно вдосконалюється. Щоправда, вже набуті демократичні форми і засоби здійснення державної влади поки що повільно наповнюються відповідним демократичним змістом.

3. Формування політичної системи України.

Політична система України за типом суспільства є посткомуністичною. Вона поєднує елементи командно-адміністративної (у вигляді громіздкого апарату президентської влади, що зберігає структуру і відтворює функції колишніх радянських і партійних органів), мафіозної (у вигляді нелегальних каналів розподілу державних фінансів і державної власності), демократичної (у вигляді створення правових передумов для розвитку політичних і громадських інститутів) систем. Політична система України ґрунтується на культурно-політичних традиціях східно-православного суспільства і відповідає рівневі цивілізованого розвитку індустріального та перехідного суспільств.

За типом політичного режиму політична система України авторитарно-демократична та олігархічно-кланова. У ній зосереджені надмірні владні повноваження в руках глави держави, а інші інститути політичної (парламент і уряд) та судової влади не наділено достатніми повноваженнями для виконання своїх функцій, а також противагами проти обмеження президентської влади. Вирішальний вплив на органи політичної влади мають великі політико-бізнесові та мас-медіа-угруповання, які отримують надприбутки за рахунок державного протекціонізму, монополізму, бартерно-вексельних операцій, продажу природних ресурсів і підакцизних товарів.

Главою Української держави є її Президент. Він виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності держави, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина; представляє Українську державу в міжнародних відносинах, веде переговори, укладає міжнародні угоди; є Верховним головнокомандувачем Збройних сил України і головою Ради національної безпеки й оборони.

Законодавчим органом є Верховна Рада.

Конституція України чітко окреслює повноваження Верховної Ради

України, до яких належать: внесення змін до Конституції; прийняття законів; затвердження державного бюджету і контроль за його виконанням; визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики; оголошення стану війни за поданням президента; усунення президента в порядку імпичменту; схвалення урядової програми; здійснення контролю за діяльністю уряду тощо.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Він відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

До складу Кабінету міністрів України входять Прем'єр-міністр України, перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри та міністри України. Відповідно до Конституції України Кабінет Міністрів України:

- ❖ забезпечує суверенітет та економічну незалежність, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

- ❖ розробляє і реалізує загальнонаціональні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку держави;

- ❖ здійснює управління об'єктами державної власності, розробляє проект державного бюджету і забезпечує його виконання (після затвердження його парламентом);

- ❖ здійснює заходи, спрямовані на забезпечення обороноздатності країни, національної безпеки держави, громадського порядку, а також боротьби зі злочинністю, організовує митну справу, забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності;

- ❖ забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, а також політики у сфері соціального захисту населення, освіти, науки й культури, охорони природи, економічної безпеки і природокористування;

- ❖ вживає заходів для забезпечення прав і свобод громадян.

Кабінет Міністрів складає свої повноваження перед новообраним Президентом (строкове закінчення повноважень уряду разом із закінченням повноважень глави держави). Дострокове припинення повноважень уряду можливе у випадку його відставки: з ініціативи уряду, відставки Прем'єр-міністра, що означає відставку уряду, прийняття резолюції недовіри до уряду парламентом.

Органами державного управління на місцях є місцеві державні адміністрації. До місцевих державних адміністрацій належать: районні, обласні, міські (Києва та Севастополя), Автономної Республіки Крим. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються і звільняються з посади президентом за поданням уряду, а також у випадку висловлення їм недовіри двома третинами депутатів від складу відповідних рад.

Місцеві держадміністрації забезпечують виконання конституції і законів, актів президента, Кабінету Міністрів України; підготовку і виконання бюджетів; взаємодіють з органами місцевого самоврядування, виконують державні та регіональні програми соціально-економічного й культурного розвитку, забезпечують законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян.

Судова система згідно з Конституцією України включає суди конституційної і загальної юрисдикції.

Конституційний суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, складається з 18 суддів, третину з яких призначають відповідно Президент України, Верховна Рада та з'їзд суддів України.

Згідно з Конституцією України система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації. Принцип територіальності означає, що юрисдикція окремих ланок судової системи поширюється на певні території, які можуть збігатися або не збігатися з адміністративно-територіальними одиницями, а принцип спеціалізації передбачає в структурі загального судочинства функціонування окремих юрисдикцій (адміністративної, господарської, цивільної і кримінальної). Систему загального судочинства (згідно із Законом „Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р.) становлять:

- ❖ Верховний Суд як вищий судовий орган судів загальної юрисдикції є вищою касаційною інстанцією, дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства, є суб'єктом конституційного подання з приводу конституційності законів у процесі здійснення правосуддя судами цієї юрисдикції;

- ❖ Вищі спеціалізовані суди (Вищий господарський та Вищий адміністративний суди) розглядають справи у касаційному порядку в межах своєї юрисдикції;

- ❖ Касаційний суд розглядає справи як касаційна інстанція в межах, визначених процесуальним законодавством;

- ❖ апеляційні суди і Апеляційний суд України розглядають

апеляції на рішення судів першої інстанції;

❖ місцеві суди (районні у містах, міські та військові) розглядають цивільні, кримінальні й адміністративні справи як перша інстанція. Суди присяжних функціонують у загальних апеляційних судах і розглядають справи в межах, визначених процесуальним законом.

Районні та обласні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють суспільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст. Обласні та районні ради затверджують бюджети та програми соціально-економічного і культурного розвитку регіонів, а також здійснюють контроль за їх виконанням.

Місцеве самоврядування базового рівня здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо (тобто через проведення референдумів, загальних зборів громадян, місцевих ініціатив, громадських слухань тощо), так і через органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи).

Закон про місцеве самоврядування передбачає компетенцію як рад, так і їхніх виконавчих комітетів. До компетенції рад належать такі повноваження: затвердження місцевих програм та бюджетів і контроль за їх виконанням; встановлення місцевих податків і зборів та розмірів їхніх ставок у межах закону; утворення позабюджетних коштів; прийняття рішень щодо випуску позик або отримання кредитів; прийняття рішення щодо відчуження майна комунальної власності; затвердження програм приватизації, а також визначення об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації; регулювання земельних відносин, використання природних ресурсів.

Політичні партії, суспільні організації та рухи також є складовим елементом політичної системи України.

Утримання якісно досконалих та кількісно оптимальних збройних сил - водночас і необхідне, і надзвичайно складне завдання державного будівництва для будь-якої країни світу. Причина полягає в унікальних можливостях армійських структур за допомогою засобів збройного насильства змінювати навколодержавну соціально-політичну ситуацію до заданого легітимними владними органами держави вигляду. Проте в окремих випадках збройні сили здатні кардинально вплинути і на внутрішньодержавне життя. Такий вплив може здійснюватись двояким чином: як за наказом владних політичних структур (реалізація внутрішніх функцій армії у відповідності з чинним законодавством), так і самостійно

(державний переворот). У будь-якому випадку нормою функціонування органів державного управління в абсолютній більшості країн світу є їх пильна увага до елементів воєнної організації держави, у першу чергу – до збройних сил, та безперервний вплив на них з метою забезпечення повної політичної лояльності останніх. Варіанти такого впливу реалізуються в досить широкому діапазоні – від присвоєння главі держави вищого військового звання до широкого залучення цивільного персоналу державних службовців в армійські структури з їх періодичною ротацією на цих посадах. Проблема полягає у тому, що незалежно від особливостей політичної системи держави її збройні сили залишаються вагомим складовим елементом державного організму, помітним чинником впливу на політичне життя, який не може бути залишеним напризволяще органами державної влади з огляду на складне поєднання його конструктивних (суспільне стабілізуючих) та деструктивних можливостей. Не є винятком Українська держава, яка протягом усього періоду політичної незалежності приділяє власним Збройним Силам підвищену увагу.